

Kirek
Eks

İSLAM VE MODERNİZM

FAZLUR RAHMAN TECRÜBESİ

22-23 Şubat '97, İstanbul

FAZLUR RAHMAN VE TARİH

İlber Ortaylı*

1 974 senesinde rahmetli Fazlur Rahman'ı tanıdığım da kendisi Şikago Üniversitesinde oksidentalize olmuş, batılılaşmış bazılarının tabiriyle garbzede, bazılarının tabiriyle garbi. Talebelerin ama şarklı talebelerin sevdiği bir hocaydı ve bu grupların içerisinde Fazlur Rahman adeta yeni bir fikri cehd ve yeni bir fikri rönesansın temsilcisi, öncüsü olan bir hoca, bir tarihçi, bir hümmolog ve hiç şüphesiz çekinmeden söylemeliyiz yeni bir müçtehid idi.

O tarihte ilerlemiş çalışmalarım içinde Ahmed Cevdet Paşa'yı okumuştum ve tanıdığımı zannediyordum. Fazlur Rahman'la temasa geldikten sonra gördüm ki türkçe bildiğini söylemeyen bu mütevasi adam Cevdet Paşa'yı hemen hemen tamamiyle okumuştur ve benim bildiğim Cevdet Paşa doğru bir Cevdet Paşa değildir, en azından yeterli değildi. Dolayısıyla Cevdet Paşa'yı yeniden okumayı Fazlur Rahman'ın sayesinde öğrenmiş oldum ve derhal ortaya çıkmıştır ki Cevdet Paşa, İslam devletinin anayasası fıkhıdır derken, devletin kökeni konusunda antirusso bir deneme, bir görüş ileri sürmüştür ve devleti antropolojik teorilerle açıklamaya kalkan Russo'cu yenicâğ düşüncesinin kendisinden bütün batı düşüncesi hemen hemen kaynaklanmaktadır. Batı düşüncesinin karşısında epistomolojik bakımdan ondan hiç de aşağı kalmayan, ama devleti doğrudan doğruya vahye dayayan ve vahyin getirdiğini insanoğlunun yaşadığıyla gerçekleştiren, geliştiren bir siyasi heyet ve kuvvet olarak ele almaktadır.

Fazlur Rahman'a göre İslam dininin tarih açısından, insanın tarihi yapma açısından getirdiği şudur; Yahudilik vahiy ve şeriattır, tıpkı İslam gibi. Yahudi toplumu bir şariat toplumdur, tıpkı müslümanlarınki gibi ama yahudilikte eksik olan beynelminel bir kardeşliktir. Bu bir kavmin dinidir ve dolayısıyla buradaki idealizm beynelminel bir idealizm, bir mefkurecilik, bir

(*) Prof. Dr., Türkiye, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi.

siyer olmaktan çok, bir kavmin düsturu haline dönüşmektedir. Şüphesiz ki insan düşüncesine, dini topluma, şeriat toplumuna ve vahyin insanlara öğretilmesinde Beni İsrail'in bir rolü vardır ama idealizm beynelminelleşmedikçe moral ahlaki bir manasızlık ve kılı kırk yarmacılıktan öteye gidemez. Bunlar Fazlur Rahman'ın ifadeleridir. Gayet hoş bir laftır. For ready idealizm were not universitilised becomes sere moral moctory. Budizm ve Hristiyanlık ise onun Metodolocy in History iki tane beynelminel harekettir, fakat burada insanların şeriat düzeninde hareketini koordine eden, örgütleyen, eşgüdümleyen bir içtimai fabrika söz konusu değildir.

Budizm ve Hristiyanlıkta ferdi birey olarak kendi başına itme ve bilhassa Hristiyanlıkta bir şeriat değil ama doğrudan doğruya ferdin ruhunu teslimini hedef alan yapı yani kilise. Dolayısıyla bunlar doğrudan doğruya insanın gerçekte bütün iddialarının aksine tarih yapmasını önleyen, önlemese bile öncülük edemeyen isimler olarak kalmışlardır. O yüzdendir ki bu dünya rönesansta başka türlü bir akıma ve başka türlü bir sapkınlığa gitmek zorunda kalmıştır. Şu halde İslam, Fazlur Rahman'ın da deyişiyle tarihte bilinen ve cemiyeti ciddiye alan ilk dindir. Bu sayededir ki insanoğlu bu dünyanın daha düzeltilmesini ümitsiz bir vaka olarak görmekten kurtulmuştur. Hatta onu ehveni şer olarak yükümlenip götürülecek bir görev olarak da ele almaz. San Auguistinous'un "Tanrı Devlet"inde vazettiği gibi fakat doğrudan doğruya Allah'la alemleri yaratan kibriyadar ile hallihamur olarak bu işi gözetmek zorundadır. Dolayısıyla insanoğluna yüklenen misyon ona doğrudan doğruya tarihi yapmak görevinin verilmesidir. Bu ise ilahi vahye dayanan bir akılcılıkla mümkün olacaktır.

Şu halde Fazlur Rahman müslüman insana Tolstoy'un teslimiyetçi ferdin rolünü asgariye indirilen tarih karşısındaki ferdin rolünü asgariye indirilen rolü reddettiği gibi Karl Line insanın kendi yapısıyla herşeyi götüren tarihi yaratan yaratık olması düşüncesini de bir tarafa itmektedir. Daha doğrusu burada basit bir mistisizmden çok Allah'ın yarattığı eşrefi mahluk'un vahyiyle hallihamur olarak tarihi onun akılcılığı ölçüsünde geliştirmesi, yaratması sözkonusudur. Dolayısıyla insanoğlu Resulu Ekrem'in hayrel karuni karni "bizim zamanımız zamanların en güzelidir" sözündeki hadis-i şerifindeki gerçeğe uymak zorundadır. Bu gerçek asrı saadetin en güzeli, en hayırlısı olup diğer zaman kesitlerinin bir şer kesiti olması demek değildir fakat doğrudan doğruya vahyullah kelimetullah ile insanoğlunun hallihamur olduğu bir asrın öncülüğünde tarihi yürütmek demektir. Fazlur Rahman eserinin bir yerinde şöyle diyor; Bir cemiyet der, mazide yaşamaya başlarsa buna karşılık ki bu gayet hoş olabilir, ama zaman gerçeğiyle karşılaşmaktan kaçınırsa fosilleşir. Buna karşılık bir cemiyetde zamanının gerçeğini

kendi gerçeği olarak görmeye başlayacağı zaman onun zikrettiği ayet-i kerime üzere "biz size zulmetmedik siz kendinize zulmettiniz" kötü gerçeğinin içine düşer. Demek ki burada cemiyet hayatında bir değişim kabul edilmektedir. Bu işte belki de onun İbni Rüşd gibi düşünmesine yardım eden bir yaklaşımdır.

Fazlur Rahman için vahyin ama sadece vahyin ve hadislerin zamanlara hükmettiği, hükmedeceği belirtilmektedir. Kuvvetli tarihçi görüşü, tarihselci, historisist görüşü dolayısıyla içtihad müessesesine Fazlur Rahman kadar önem veren, onu sorgulayan, teşrihe yatıran, ama aynı zamanda onun kadar da bu müesseseyi yükselten bir muassır mütefekkir bulmak mümkün değildir. Fazlur Rahman hatta Türk Kanunu Medenisini bile defaatla gayet radikal bir içtihad olarak nitelemekten çekinmemiştir ve bunda da haklıdır, çünkü İslam'ın tarih geleneğinde en önemli unsur bizatihi bizim vahyi anlamamızda yatmaktadır. Vahye bağlandığımız ölçüde insanın bizatihi tarih olduğu ve tarihi yapan unsur olduğunu anlarız, iman ederiz buna. Sadece anlamayız iman ederiz ve gene vahye bağlandığımız ölçüde zahiri olarak onun bize zahir olması için teknik olarak tarihçi oluruz. Onun dilinin anlaşılması, hadis-i şeriflerin sahih olanının gayri sahihlerden ayrılması için takip edilen düşünce metodları doğrudan doğruya İslam tarih yazıcılığının ve İslam tarihçiliğinin temelidir. Bizatihi vahyin, hadis-i şerif'in, nüzulün sırasını ve sebebini anlamak için bile ratsiyologist denen ruhul havanine inmek, İslam mütefekkirinin, İslam din bilgininin doğrudan doğruya sağlam tarihçi metodları takip etmesini gerektirmiştir. İşte bu, bizim hukukta kıyas dediğimiz unsurun başlangıcıdır.

Burada şunun üzerinde durmak istiyoruz; İslam tarihçiliğinde zamanımızdaki en önemli unsur onun tarihçiliğe yeniden bir unsur katmasıdır. Batı düşüncesinde Voltaire'le ifade edilen, isim alan tarih felsefesi tarihçi düşüncenin sapmasıdır. Vaka tarihi zamanlara ayırmak ve birbirini izleyen, ilerlemeyi takip eden kademelere bölmek ve bir yerde bir neticeye, bir ispat noktasına ulaşmak ki bu Voltaire'de 14. Loi asrıdır, Hegel'de Prusya devletidir, Marks'ta komünist ütopya safhasıdır, Hegel'i takip eden Slav'larda Rusya'nın ve Slav'ların hakimiyeti demektir. Karamcin'den sonraki meşhur tarihçilerde bilhassa sonra Pogodin'de falan. Bu nazariye, tarih felsefesi düpedüz tarihin saptırılmasıdır. Bu anlamda tarih bilgisi ve tarih düşüncesi kitlelere kazandırılmış ve sevdendirilmiştir. Bunun burada bilgi verici rolü vardır ama kabul etmek gerekir ki teleolojik, gayi bir yorumla tarih bilgisi düpedüz saptırılmakta ve bir silah olarak kullanılmaktadır. İşte o zaman ne yapacağız; doğrudan doğruya kaynaklara inerek, İslam'da takip edilen tarihçi yöntemle yani insanoğlunun macerası ve vahyin emrettiği şekilde tarihi

yapmasını tefsir etmeye gideceğiz. İşte o zaman çarpıtıcı yorumlardan kurtuluruz ve tarih felsefesinin getirdiği zararı temizlememiz mümkün olur. Bunu bu şekilde görmek mümkündür, aksi takdirde yeni çağın hümanizmi bizim bilgimize çok şeyler kazandırdığı, yeni boyutlar getirdiği gibi bazı saptırmacılıklara da bizi götürebilir ki bunun üzerinde düşünmenin zamanı artık gelmiştir ve doğu'dan ve batı'dan akıllı insanların hepsi aynı yolda birleşmekte, kibleyi bulmaktadırlar bir ölçüde. Bu yeni bir gelişmedir.

Fazlur Rahman 1970'lerde tanıdığımız bir hocaydı. Mübarek adam Türkçe bildiğini söylemezdi fakat Türk kaynaklarını belirttiğim gibi herkesten çok okuduğunu ve takip ettiğini anlamakta da tabi gecikmezdi. O günlerde Türkiye'ye geldiğinde etrafında sadece birkaç kişi görürdünüz. Bugün onun adına seminerler tertipliyoruz, dergiler çıkartıyoruz, armağanlar çıkarıyoruz. Demek ki bu kadar zaman içinde memleket ne kadar değişmiştir ve insanlar ne kadar büyük bir arayış içindedirler. Bunun yavaş yavaş bütün İslam dünyasında olmasını temenni ederiz. Fazlur Rahman bazılarının söylediği gibi garb'lılaştan bir İslam mütefekkeri de değildir. O doğrudan doğruya ve sadece vahyin diline bağlı olan, o ölçüde düşünen, zamanları bir torbada mütalaa etmesini bilen bir düşünür idi. Bunun üzerinde ısrarla durmalıyız ve yeni yaklaşımlarımızı buna göre almalıyız. Demek ki yaratıcı için ne şark ne de garb vardır. Onlar bizim yarattığımız izafi tabirlerdir ve o izafetin ortasında doğruya en yakın olanı her halde gene o mesajın etrafında akılla, onun verdiği akılcılıkla takip ederek bulabileceğiz ve tarih dediğimiz zaman şark'ta garb'ta o tarihin bir parçasıdır ve medeniyet dediğimiz olay da yine bunun etrafında gelişmektedir ve o medeniyeti anlamak için herşeyden evvel insanoğlunun bu medeniyeti nasıl yarattığını, tarihi nasıl yarattığını gözlemlememiz lazımdır.

Bugün hiçbir şekilde İbni Haldun ile Tükidides'i ayırmak mümkün değildir ama Hegel'le Voltaire'i ayırmak mümkündür çünkü tarih düşüncesini, tarih bilgisini bir ölçekte günün ihtiyaçlarına ve siyasetin pragmatizmine kullanan bir tefekkürün çok şeyler kazandırsa bile bazı şeyleri karıştırdığına şüphe yoktur. Bunu arzetmek istiyorum. Teşekkür ederim.